

עיונים בספרות ילדים 5

תשנ"א

נושא עליה וקליטה בספרות ילדים

עיבודים דידקטים לארבע יצירות

"ככר העצב וככר השמחה" מאת נורית זרחי,
כתבה: אילנה אלקד להמן.

"תפילה" מאת מרים ילן-שטקליס
"עם ילדים בקפריסין" מאת זאב
כתבה: דליח שסין.

"הדודה יוזיפינה נשארתי באסם" מאת נורית זרחי,
כתבה: שרה ציוני.

"ככר השמחה וככר העצב" / מאת נורית זרחי הצעה להוראת הסיפור / אילנה אלקד-להמן

על הסיפור¹

הסיפור "ככר השמחה וככר העצב" מאת נורית זרחי, הינו סיפור המתאים מאד לטיפול בבעיית קליטת העליה בכל תקופה, היות ואין בו סימנים מזהים של זמן ומקום, (פרט לשם הילדה, ניוטה, המצלצל רוסי, אך הינו למעשה גם שם אנגלי). בסיפור ילדה, נועה-ניוטה, והתמורה העוברת עליה מראשית שהייתה בארץ החדשה, מיאוש ותחושת חוסר אונים וחוסר שייכות, לנכונות להתמודד עם הקשיים הניצבים בפניה. זאת, תוך אמונה שהאדם יכול לעצב את חייו, והוא אחראי לאופן בו יבחר לחיות אותם: אם ירצה - יוכל להתגבר על הקשיים ולראות את הטוב, ולא את הרע, בכל שלב בחייו. נועה - ניוטה המפנה את גבה לעולם, "לא רצתה שום מגע", בראשית הסיפור, הופכת לאדם המתבונן בעיני הזולת ומושיט ידו לקראתו:

"הפעם לא הפנתה נועה את גבה והתבוננה בעיניי האשה... הושיטה את ידה הקטנה ... ואמרה: 'שלום!'".

הקשיים המוצגים בראשית הסיפור הינם קשיי עולים בכל תקופה, מכל תפוצה, ובכל גיל: התמודדות עם שינוי נוף; שינוי שפה; הסתגלות לחברה חדשה; שינוי בסטטוס החברתי של העולה; קשיים במסגרת המשפחתית, בה נוצרים מתחים כתוצאה מכל הקשיים שנמנו.

המפתח להוראת היצירה בהצעה זו הינו **מבנה הסיפור**.

ייחודו של המבנה הוא בארגון קונצנטרי של שלושה סיפורים, זה בתוך זה:

הסיפור הפותח הינו **סיפור קשיי הקליטה של נועה-ניוטה**. ממנו אנו עוברי באמצעות הזיה-חלום לסיפור מפגש של נועה - ניוטה עם שני ידידים **דמוניים: לי ו-מון**. המעבר מהספור הפותח להזיה נעשה בעת שנועה יושבת על כסא שהובא ע"י אשה, בת הארץ, ובו מגולפים לימונים.

"נועה לחצה על המסעד בכוח, כדי שלא תפרוץ בבכי, ונבהלה: נדמה לה שנבעה חור בכסא - לא חור אלא מנהרה שלמה!".

העולם המתגלה בהזיה שונה בכל מהעולם בו היתה מצויה נועה קודם. כל הקשיים שהיו לה (שפה בלתי מובנת, חוסר חברה או יחס עוין מצד הילדים, נוף מדכדך ושונה מהמוכר לה) נעלמו. הידידים (ששםם = לימון) מציעים לה ללגום מיץ לימון. המיץ מסמל את יחסיות הקשיים בחיים ואת השונות הלגיטימית בין בני האדם: מה שנראה לאחד חמוץ בעיני השני אינו נורא כלל, אלא מהנה. בתוך סיפור זה משובץ **סיפור פנימי**: סיפור המסופר ע"י מון לנועה-ניוטה בו הוא מסביר לה מדוע שונים בני האדם זה מזה, וכיצד הם יכולים להשפיע המתרחש בחייהם. בשני קצוות העולם עומדים **אופים** המשגרים לעולם את הילודים. האופים מעוצבים באמצעות תקבולת ניגודית המתייחסת למראה החיצוני

שלהם, יחסם לעבודתם, יחסם לילודים, ויחסם לחיים.

התינוקות הנשלחים לעולם ע"י האופים המעניקים להם מלחם השמחה יהיו שמחים בחייהם, ואלו הזוכים מלחם העצב - יהיו עצובים.

זהו סיפור אלגורי-אטיולוגי המספר על לידת בני-אדם, ומקור אופיים, העושה שימוש במוטיב העממי, שבריאת האדם קשורה באפיה. הבחירה באופים אינה מקרית: אופה הלש בצק מעצב את צורתו המוגמרת, אך הבצק אינו התוצר המוגמר: הוא זקוק לזמן על מנת לתפוח, ז"א למלא את הצורה שנתנה לו במשהו, לאחר מכן יש לאפות אותו ורק אז התוצר מוכן. האפיה מתקשרת למזון בסיסי מאד - לחם, וגם למותרות - עוגה, ובכך היא מייצגת באופן מטונימי מזון מכל סוג. המסר באלגוריה נשמע דטרמיניסטי: אופיו של אדם נקבע מראש ולא ניתן לשנותו. אך בסיפור השני, סיפור הידידות עם לי ומון, לי ומון מדגישים באזני הילדה כי כל אחד יכול לאפות לעצמו את ככר הלחם שלו - לחם של עצב או לחם של שמחה. וכך הוא קובע את גורלו.

כניסת האם הביתה מעירה את נועה - ניוטה מההזיה, ואנו שבים לסיפור הראשון- סיפורה של הילדה בארץ החדשה. נועה נעזרת בהזיות על מנת להסתגל למציאות החדשה סביבה, ולגלות בלימון שבה גם את המתיקות של השייכות למקום ואת הרצון לעצב את גורלה במו ידיה. מוטיב זה הינו גורם מזמן לטיפול שהינו מעבר להבט הספרותי. ניתן לתאר את מבנה הסיפור באופן סכמאטי בתרשים הבא:

הסיפור הראשון - נועה ניוטה בבית
הסיפור השני - הידידות עם לי ו-מון
הסיפור השלישי - סיפור האופים
הסיפור השני - הידידות עם לי ו-מון
הסיפור הראשון - נועה ניוטה בבית

"ככר השמחה וככר העצב" הינו סיפור המערב יסודות ריאליסטיים, סמליים ואלגוריים. היסודות הריאליסטיים של הסיפור הם: הסיטואציה, הארועים והפתרון- שהינם חיקוי של מה שעשוי היה להתרחש במציאות. גם הסיפור הדימיוני - אלגורי אינו פנטזיה נטולת הקשר, כי הוא מתקשר באופן ריאלי לסיפור: זוהי הזיה, או אולי חלום של נועה- ניוטה, אשר בעזרתו מצליחה הילדה להתגבר, תוך גיוס משאביה הנפשיים, על מועקות המעבר מארץ לארץ. בכל חלום או הזיה מועלים יסודות נפשיים, המעידים על מצוקות או מאווי החולם, באמצעות שפת סמלים. הפתרונות שמעניקה ההזיה-חלום לילדה הינם מיידים (קשיי וקליטה) וגם פתרונות לטווח רחוק (קבלת השונות כדבר לגיטימי).

בין הסיפורים עצמם קיימת מערכת של קשרים פנימיים באמצעות מספר מוטיבים חוזרים:

הלימון, חוזר בכל אחד מהסיפורים ומשנה צורה בכל פעם שהוא מופיע: מלימון מגולף, מעשה אמנות בדיוני המאפשר בריחה להזיה - לשדרת לימונים המבטיחה קיום נופים של צמיחה ופריחה בארץ החדשה, ומייצגת באופן מטונימי-לשני ילדים ששםם הינו לי ו-מון (יחד=לימון) ותאורם החיצוני דומה ללימון, המסמלים יחד עם מיץ הלימון את הטוב והרע היחסיים בקיום האנושי - ולבסוף הלימון שהינו ביטוי לשורשיות, אחיזה בקרקע והשתייכות לארץ. מוטיבים אחרים הינם: **המקום והנוף**, החוזרים בוריאציות בכל אחד מחלקי הסיפור, ומייצגים באופן מטונימי את יחס הילדה לארץ; **השפה והשם** - האם שמו של האדם הינו חלק ממהותו ולכן "שם אינו דבר שמחליפים אותו כמו שמלה" כדברי ניוטה. או כפי שאומרים לי ומון, זהו רק סימן חיצוני, ואין שום סיבה להיות מוטריד בגללו. דמות האשה הזרה מקשרת את שני חלקי הסיפור הראשון ומייצגת את השינוי שחל בנועה - ניוטה: ככר הלחם - המופיעה מחוץ לסיפור השלישי גם בסיפור השני והראשון כסמל לאפשרות לשנות דברים.

מטרות בהוראת הסיפור בהצעה

1. התלמיד יזהה את מבנה הסיפור, את הקשרים בין החלקים השונים בסיפור, ויבין את משמעות צירוף החלקים זה ליד זה, ז"א: יובן הקשר שבין תוכן הסיפור לצורתו.
2. התלמיד יכיר את המושג "מוטיב".
3. התלמיד יזהה מוטיבים חוזרים ביצירה (הלימון, השפה, הנוף, השם), יבין את התפתחותם ותפקידם בסיפור.
4. התלמיד יכיר את המושג "נקודת ראות", יזהה מאיזו נקודת ראות נמסרים קטעים שונים בסיפור, ויבין את תפקיד נקודת הראות ביצירה.
5. התלמיד יבין את התהליך הנפשי שעבר על הדמות הראשית בסיפור, וחשיבות הדימיון בו.
6. התלמיד יבין את המסר המועבר ביצירה: אחריות הפרט לחייו ויכולתו לשנותם, והזכות לשונות.
7. התלמיד יפתח מיומנות של למידה שיתופית.

על ההצעה המתודית

ההצעה המוגשת מתבססת על עבודה בקבוצות בשיטת הגייקסו. ניתן ללמד את כל הסיפור בדרך זו (ראה להלן אפשרות 1), או ללמד רק חלקים מהיחידה בעבודה בקבוצות, ואת יתר היחידה בשיטה אחרת - פרונטאלית, יחידנית, קבוצתית ללא גייקסו, במסגרת מרכז למידה וכו' (ראה להלן אפשרות 2).

בניה מדולרית זו נועדה על - מנת:

1. להקל על הסתגלות התלמידים ומורים שאינם רגילים לעבודה שיתופית.
2. למנוע עומס רב מדי בשלב הוראת העמיתים, בשל עבודה בהקף רחב, אך בכל זאת להגיע לטיפול במרכיבים העקריים בסיפור.
3. לאפשר גמישות למורה, בתהליך ההוראה בהתאם לנסיבות משתנות בכתה: כך שאם המורה ירצה הוא יוכל להמשיך את הוראת הסיפור בעבודה בקבוצות, או בכל שיטה שיבחר, וכן הוא יוכל לשלב אותה בכל שלב שימצא לנכון.

מחו גייסור²

גייסור, זוהי טכניקה של הוראה בקבוצות הטרונגניות³ הנבנית בשיטת ההרכבה, כמו בפאזל.

★ המורה מחלק את הכתה לקבוצות הטרונגניות, תוך הקפדה כי תלמיד חלש יקבל תמיכה באמצעות הצמדה לתלמיד בינוני (ולא טוב מאד). קבוצה זו נקראת **קבוצת אס**.

מפגש ראשון עם חומר הלימודים החדש מתקיים בדרך - כלל במסגרת קבוצת האס, בה בוחר לעצמו כל תלמיד את אחד מנושאי ההתמחות המוצעים על ידי המורה.

★ עבודה בקבוצת **מומחים** (המורכבת לפחות מנציג אחד של כל קבוצת אס). בקבוצת המומחים לומדים חברי הקבוצה את הנושא שלהם, עפ"י הנחיה של המורה הנמסרת בדפי מטלה ואינפורמציה. בכל מקרה, ואין זה משנה באיזו דרך ילמדו (יחידנית, זוגות, קבוצתית) כל חברי הקבוצה אחראים באופן הדדי ללמידה, ועליהם לורדא שגם התלמיד החלש ידע את החומר, יסכם לעצמו את העיקר, ויהיה מסוגל לדווח לקבוצת האס שלו.

★ בשלב הבא חוזר כל תלמיד לקבוצת האס שלו, ועליו ללמד בתהליך של הוראת עמיתים את חבריו. כיון שהמשימות התחלקו בין הקבוצות, על מנת להגיע לידע מלא בקבוצה, כל אחד חייב להיות אחראי על הוראת החלק שלו באופן אופטימלי. ניתן להוסיף מטלה אשר תיצור אינטגרציה של כל החומר שנלמד בקבוצות המומחים.

★ בסוף התהליך מתקיימת בחינה על כל החומר. הבחינה, והציון הינם אישיים. ההצלחה מותנית באיכות הלמידה השיתופית שנעשתה קודם. כך ניתן בבירור לראות לא רק מיהו הלומד הטוב, אלא גם באילו קבוצות היתה למידה אחראית.

בהוראת ספרות ניתן ליישם הוראה בשיטה זו לכל יצירה שיש בה מרכיבים מקבילים (כל קבוצת מומחים תעסוק באחד מהם), או בכל יצירה המזמנת עיסוק במרכיבים שונים המצויים בה (מרכיב לכל קבוצת מומחים). השיטה ישימה בכל זיאנר, ומתאימה ללמידה בכל גיל, כשרמת הקושי והקף המטלות

משתנים בהתאם.

חשוב להבהיר היטב לתלמידים מהו התהליך, ומהי האחריות ההדדית במהלך הלמידה. כל תלמיד בכתה יקבל מלבד ההסבר בע"פ, דף הסבר על תהליך העבודה בנוסח הבא:

הסבר כללי של תהליך העבודה

העבודה שלפניך מורכבת מעיון עצמי בסיפור, עבודה עצמית (או עם בן/בת זוג), ועבודה שיתופית במסגרת הקבוצה.

עם סיום העבודה בקבוצת המומחים כל אחד חוזר לקבוצת האם שלו.

זכור! על כל אחד מוטלת האחריות ללמד את חבריו בקבוצת האם מה שלמד בקבוצת המומחים!

הצלחת חברי קבוצתך בלמידה תלויה בך. לכן עליך להקפיד על ביצוע העבודה במלואה, ורישום של מסקנות הדיון הקבוצתי.

לכל קבוצת המומחים: וודאו כי כל אחד מחברי הקבוצה מוכן לדיווח בקבוצת האם.

מהלך העבודה

1 אפשרות

שעור מסי 1 ★ **קריאת הסיפור** (הקריאה יכולה להעשות ע"י התלמיד בבית, עפ"י שיקול דעתו של המורה)

★ **דיון במליאה במבנה הסיפור**, שיעסוק בשאלות:

כמה סיפורים יש בסיפור שלפנינו?

מי הן הדמויות במרכז כל סיפור?

היכן מתחיל והיכן מסתיים כל סיפור?

כיצד מתרחש המעבר מסיפור לסיפור?

נסיונות לתת שם לכל סיפור (=תמצות).

זיהוי קשרים ראשוניים בין הסיפורים (דמויות, בעיות, מוטיב).

★ **הסבר על אופן העבודה בגייקסו.**

★ **הצגת נושאי העבודה בקבוצות ההתמחות, וארגון**

הכתה בקבוצות ההתמחות.

לנוחיות העבודה-

רצוי לתת לכל קבוצת מומחים מספר או צבע (לדעתי - נוח

יותר לזהות צבעים):

1. דפי מטלות שיסומנו בצבע מסוים.

2. כל חבר בקבוצת המומחים יקבל מדבקה על הבגד בצבע קבוצת המומחים שהשתתף בה. כשיחזרו לקבוצת האם, יהיה בה ייצוג של כל צבעי קבוצות המומחים.

שעור מס' 2 ★ עיסוק בסיפור הראשון - נועה - ניוטה בבית.
שלב א' 5 קבוצות מומחים - כל קבוצה תטפל באחד המרכיבים בחלק (כ-20 דקות) זה של הסיפור.
שלב ב' בקבוצות האם - הוראת עמיתים, איסוף הידע שהצטבר (כ-20 דקות) בקבוצות המומחים ויצירת קשרים ביניהן.

שעור מס' 3 ★ עיסוק בסיפור השני - הידידות עם לי ו- מון.
שלב א' 4 קבוצות מומחים. היתר - לפי המתכונת של שעור 2.
שלב ב'

שעור מס' 4 ★ עיסוק בסיפור השלישי - סיפור האופים.
שלב א' קבוצת האם תחלק ל-2 קבוצות. כל אחת תהיה מעין קבוצת מומחים.
שלב ב' בקבוצת האם תציג כל קבוצה את מסקנות עבודתה. הקבוצה תבצע במשותף משימת סיכום.

שעור מס' 5 ★ לסיכום היחידה - בחינה⁴.

אפשרות 2

המורה יבחר אילו יחידות (איזה משלושת הסיפורים המרכיבים את הסיפור השלם) יילמדו בגייקסו, ואילו בשיטת אחרת, כשנושאי העבודות המוצעות משמשים בסיס למהלך הלמידה.

השיטות האפשריות האחרות:

1. שעור פרונטאלי. הדיון מונחה ע"י המורה סביב הבעיות המטופלות בכרטיסי העבודה, עפ"י סדרם.

2. הסיפור יילמד כמוקד אחד במרכז למידה.

א. התלמידים ילמדו בקבוצות, אך לא בשיטת הגייקסו. כל התלמידים יבצעו יחד את כל העבודות של קבוצות המומחים, על פי סדרן. לסיכום - יבצעו את מטלת הסיכום של קבוצת האם.

ב. שילוב של עבודה קבוצתית ויחידנית. כל תלמיד יבצע בעצמו את העבודות של קבוצות המומחים. במקרה כזה סדר העבודות בתוך היחידה (כל סיפור בפני עצמו) יכול להיות גמיש. עם סיום העבודות ביחידה ייערך סיכום קבוצתי, באמצעות המטלה של קבוצת האם.

ג. עבודה יחידנית במרכז.

במקרה כזה יש צורך לשנות את המטלות המחייבות שיתוף פעולה (למשל: איסוף מידע מתלמידים שונים, דיון, התייעצות וכו').

פרוט העבודות לקבוצות מומחים לשעור השני

עבודה לקבוצת מומחים-הסיפור "ככר השמחה וככר העצב" / מאת נורית זרחי

הסיפור הראשון = נועה - ניוטה בבית

קבוצה א' - המקום

עיין בסיפור מהפתיחה ועד הסיפור השני (המילים: "...מנהרה שלמה")

1. בקטע הסיפור שלפניך יש התייחסות לשלושה מקומות שונים.

א. זהה את המקומות.

..... המקום הראשון הוא

..... המקום השני הוא

..... המקום השלישי הוא

ב. השווה עם חבר/ה בקבוצה. אם יש ביניכם חילוקי דיעות עינו יחד

בקטע, והגיעו להסכמה.

ג. בדקו בקטע ודונו ביניכם: דרך עיניו של מי מתואר כל אחד

מהמקומות הללו?

..... המקום הראשון מתואר דרך עיני.....

..... המקום השני מתואר דרך עיני.....

..... המקום השלישי מתואר דרך עיני.....

ד. מלאו בטבלה שלפניכם פרטים רבים ככל האפשר. הסתמכו על

הוכחות מהכתוב!

אזירה	פריטים, חפצים, דמויות	
		המקום הראשון
		המקום השני
		המקום השלישי

ה. דונו ביניכם: מדוע, לדעתכם, מוצבים המקומות הללו זה בצד זה

בפתיחת הסיפור?

ו. "נקודת תצפית" הינו מונח בספרות באמצעותו מציינים דרך עיניו

של מי מוצגים הארועים ביצירה, מפי מי ואיך הם מסופרים. דונו

ביניכם: מדוע בחרה הסופרת לתאר את המקומות השונים דוקא

מנקודת תצפית זו?

עבודה לקבוצת מומחים-הסיפור "ככר השמחה וככר העצב" / מאת נורית זרחי

הסיפור הראשון = נועה - ניוטה בבית
קבוצה ב' - הדמויות בעולמה של נועה - ניוטה

עיין בסיפור מהפתיחה ועד לסיפור השני (המילים : "...מנהרה שלמה")

1. ניתן לארגן בארבע קבוצות את הדמויות המצויות בעולמה של נועה - ניוטה.
א. אתר בקטע את קבוצות הדמויות

- 1
2
3
4

- ב. השווה מה שמצאת עם חבר/ה בקבוצה. אם יש ביניכם חילוקי דעות עיין בקטע שוב והגיעו להחלטה משותפת. אתם יכולים להעזר ביתר החברים בקבוצה.

2. מלאו במשותף את הטבלה הבאה. נסו להגיע למירב הפרטים האפשריים עפ"י הקטע. הוכיחו דבריכם מהכתוב!

הדמות / הדמויות	היכן היא נמצאת?	מה מעשיה?	יחסה לנועה-ניוטה	יחסה של נועה לדמות
1.				
2.				
3.				
4.				

3. דונו ביניכם: א. מה תוכלו לאמר על הרגשתה ועל מצבה של נועה- ניוטה בפתחת הסיפור?
ב. ממה נובע מצב זה, לדעתכם? העלו יותר מסיבה אחת!

הסיפור הראשון = נועה - ניוטה בבית קבוצה ג' - השפה

- עיין בסיפור** מהפתיחה ועד לסיפור השני (המילים: "...מנהרה שלמה")
1. בקטע שלפניך מוזכרות שתי שפות. מצא היכן הן נזכרות, וצטט מה נאמר על כל אחת.
..... על השפה הראשונה נאמר
..... על השפה השנייה נאמר
מהן לדעתך שתי השפות הללו?
 2. מהי מידת השליטה שיש לנועה-ניוטה בשפה הראשונה? סמן בעיגול את התשובות הנכונות:
א. דיבור ב. כתיבה ג. קריאה
 3. מהי מידת השליטה שיש לנועה-ניוטה בשפה השנייה? סמן בעיגול את התשובות הנכונות:
א. דיבור ב. כתיבה ג. קריאה
 4. מה יחסה של נועה-ניוטה לשפה החדשה?
 5. מחר נשלחים הוריהם להיות שגרירי ישראל במוזאמביק, אינכם יודעים אף מילה בשפת המקום (באיזו שפה מדברים שם בכלל?)
 - א. כל אחד יטול 3 פיסות נייר, ויתאר על כל פיסת נייר מצב אחד שבו יהיה לו קושי, בשל אי ידיעת השפה. כל אחד רושם לפחות 3 מצבים.
 - ב. הניחו את כל פיסות הנייר על השולחן. כל אחד ירים בתורו, פיסת נייר אחת, ויקרא את הכתוב בה בקול, עד שתסיימו לקרוא את כולן.
 - ג. עכשיו, עליכם למיין את המצבים השונים לקבוצות, כראות עיניכם. ציינו מה משותף לכל קבוצת מצבים.
 - ד. דונו ביניכם: מהם הקשיים העומדים בפני עולה חדש שאינו יודע עברית? ערכו רשימה של סוגי הקשיים.
 - ה. היכן יש ביטוי לקשיים אלו בקטע שלפניכם?
 6. עיין בסוף הסיפור (מהמילים "נועה לא הבינה את פשר כל המילים" ... ואילך) דונו ביניכם: האם חל שינוי ביחסה של נועה - ניוטה לשפה?

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור הראשון = נועה - ניוטה בבית

קבוצה ז' - המקום והדמויות בסוף הסיפור

עיניו בסיפור מהקטע שבו נכנסת אמא של נועה-ניוטה הביתה ונועה-ניוטה מתעוררת מהחלום, ועד סוף הסיפור.

1. בקטע שלפניך נזכרים ששה מקומות שונים.

א. זהה אותם

..... מקום אחד הוא

..... מקום שני הוא

..... מקום שלישי הוא

..... מקום רביעי הוא

..... מקום חמישי הוא

..... מקום שישי הוא

ב. השווה מה שמצאת עם חבר/ה בקבוצה. אם יש ביניכם חילוקי דיעות, עיינו שוב בקטע.

2. מקום אחד מבין אלו שנזכרו הינו יוצא דופן. מה הוא המקום? מדוע? הגיעו להסכמה.

3. הסיפור פותח במשפט: "נועה ניוטה ישבה לבדה בבית". בקטע שלפניכם כתוב: "שבעה ימים, מדי יום ביומו, שעה שהכל הלכו לענייניהם, היתה נועה ניוטה לוחצת על מסעד הכסא ושוקעת עמוק במנהרה, עד שהיתה מגיעה אל שדרת הלימונים. שם הייתה פוגשת בשני חבריה החדשים ומשחקת אתם." דונו ביניכם:

א. מדוע לא נכתב בסוף הסיפור שנועה ניוטה נמצאת לבדה?

ב. מדוע מציין הסיפור את מספר הימים (שבעה) ?

4. התנהגות נועה לאשה הזרה בפתיחת הסיפור, מושווית להתנהגותה אליה בסיומו.

א. אתרו את הקטעים המתארים את הפגישה בין האשה לנועה-ניוטה בפתיחה ובסיום. עיינו במ.

ב. ערכו השוואה בין שתי הפגישות, השתדלו למצוא כמה שיותר קווים להשוואה! הוכיחו דבריכם בציטוט.

בסיום הסיפור	בפתיחת הסיפור

מהי המסקנה אליה ניתן להגיע בעקבות השינויים הללו? הביעו דעתכם.

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור הראשון = נועה - ניוטה בבית קבוצה ה' - האשה הזרה

- עיין בסיפור מהקטע שבו נכנסת אמא של נועה-ניוטה הביתה ונועה-ניוטה מתעוררת מהחלום, ועד סוף הסיפור.
1. מה נודע למשפחתה של נועה-ניוטה על עברה של האשה? שים לב למקום מגוריה, מצבה הכלכלי, עיסוקיה בעבר.
 2. מה עושה האשה בשכונת העולים? מדוע היא עושה זאת? הסתמכו על הכתוב.
 3. האשה שונה מאד מנועה-ניוטה ובני משפחתה, ובכל זאת יש ביניהם הרבה מן המשותף.
 - א. כל אחד מכם יקח 3 פיסות נייר, וירשום על כל פיסת נייר נקודה אחת בה יש שוני ביניהם.
 - ב. כל אחד מכם יקח 3 פיסות נייר, וירשום על כל פיסת נייר נקודה אחת של דמיון ביניהם.
 - ג. כל חבר בקבוצה יציג את נקודות השוני שרשם. לאחר שכולם סיימו, עליכם למיין את פיסות הנייר לפי נקודות, תוך ביטול כפילויות.
 - ד. דונו ביניכם על נקודות השוני ביניכם, וערכו את מסקנותיכם בטבלה.
 - ה. עכשיו חזרו על שלבים ג-ד תוך התייחסות לנקודות הדימיון.

האשה הזרה	נועה ניוטה ומשפחתה	
		שונה
		דומה

1. דונו ביניכם: מהו תפקידה של האשה בסיפור? לשם מה הסופרת "הכניסה" אותה לסיפור?
העלו השערות שונות.

הסיפור הראשון = נועה - ניוטה בבית

מטלה לקבוצת האם

עליכם לדווח לחבריכם בקבוצת האם על מה שלמדתם בקבוצת המומחים.
הקפידו ללמד את חבריכם בבהירות את עיקרי הדברים שלמדתם.
סדר הדיווח - לפי מספרי הקבוצות.
לאחר סיום הדיווח ענו יחד בכתב:
מהם הקשיים העומדים בפני נועה-ניוטה בפתחת הסיפור, ומה קורה בסיומו?

הערות לעבודה בקבוצות בסיפור הראשון - נועה - ניוטה בבית

בעבודה חמש קבוצות מומחים, המורה יארגן את הכתה בהתאם.
קבוצה א' - המקומות הם: הבית, הנוף הנשקף מהחלון, הנוף בארץ מוצאה של נועה, כולם מתוארים מבעד לעיניה, וכך נוצרת אפשרות לאמפאטיה עמה, להבנת רגשותיה. הבית- ריק פיסית (קירות חשופים, אין ריהוט) וגם רוחנית איננו בית: נועה לבדה. החוץ- מציאות של יובש (חול, עצים דלים) ניכור חזותי וגם אנושי: הילדים מתעלמים או פוגעים. הנוף בארץ המוצא - יער, גנים, ככר עיר מעורר אסוציאציות של שפע, וגעגועים אצל נועה. העמדת הנופים זה מול זה ממחישה את הזרות שחשה נועה כלפי המקום, ואת בדידותה.

קבוצה ב' - הדמויות: הורים, חברים בחו"ל, ילדים בחוץ, האשה הזרה.
הורים - מחוץ לבית, בסידורים. "אל תקשי עלינו". לא רואים את קשייה, מלבד מצבי הרוח. נועה כועסת עליהם, ומאשימה אותם במצב "מי בכלל בקש מהם לבוא הנה?... מי אשם אם לא הם?"

חברים בחו"ל - נועה זוכרת רק דברים טובים הקשורים בס (האם לא היו רעים?). געגועים.

ילדים בחוץ - "לא שתפו אותה" "משך בצמתה". "היא ניגשה אליהם". קשר לא נוצר.

האשה הזרה - מביאה רהיטים. מנסה לגעת בנועה. מדברת אליה. נועה לא רוצה שום מגע.

קבוצה ג' - השפות: שפה שלא צויין מהי (כל שפה זרה) ועברית. נועה שולטת בשפה הזרה ובעברית אינה מבינה דבר. היא מרגישה מאוימת, חסרת אונים וחוששת לגורלה כתלמידה, ולכן שונאת את השפה. בסוף הסיפור, כשהיא הופכת לאופטימית ביחס לעתיד משתנה יחסה. מטרת התרגיל המוצע להמחיש ללומד את הקשיים הניצבים בפני מי שאינו ידע את שפת המקום.

קבוצה ד' - המקומות: החדר, הנוף מחוץ לחלון, ישוב בשרון, לשכת עבודה, צריף במבואות הכפר, שדרת לימונים. כולם יוצרים תמונה של המציאות, אבל- שדרת הלימונים אינה ממשית אלא פרי הדימיון. באמצעות הדימיון מצליחה נועה להחלץ ממצוקת הבדידות, ובתהליך הנמשך שבעה ימים, (מספר נוסחאי המרמז על שלמות, או מתקשר עם בריאת העולם) מתחולל בקרבה שינוי

בהתייחסות לקשיים ולמציאות. שינוי זה בא לידי ביטוי בשינוי יחסה לאשה, בנכונות להושיט לה יד (מעשה סמלי: הושטת יד לכל בני הארץ), ולאמר בשפתה "שלום" (גם למילה זו משמעות סמלית).

קבוצה ה' - למרות שהאשה היא בת הארץ, מבוגרת, ללא משפחה לצדה - בניגוד למשפחה של נועה - היא, כמותם, שינתה את המקום בו היא חיה: עזבה מאחוריה כל-טוב ועברה לחיות בין זרים. החוויה הבסיסית הזו זהה, והעולים המכירים אותה על בשרם יודעים להעריך את המעשה. פעילותה, מתוך אמונה בעתיד, באדם ובצורך לעזור לזולת - מהווה הקבלה ניגודית להסתגרות של נועה. האשה היא דמות סמלית (לא ניתן לה שם, במכוון) המייצגת את בן הארץ המוכן לקלוט ואף להקריב לשם כך את רכושו וכוחו, ואת האופטימיות. מצד שני - היא כלי בעלילה באמצעותו מתאפשרים ההזיה של נועה, והשימוש במוטיב הלימון.

קבוצת האם - מסכמת את הקשיים: שפה, נוף אחר, בדידות, בית שאינו בית, אבדן סטטוס, שינוי במשפחה, חששות מלא נודע.

פירוט העבודות לקבוצות מומחים לשעור מס' 3

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור השני = הידידות עם לי ו - מון

קבוצה א' - המקום

עיינו בסיפור השני בתוך הסיפור "ככר השמחה וככר העצב", תחילתו במילים "נועה לחצה על המסעד...", הוא נקטע ע"י סיפור האופים ונמשך אחריו עד לרגע כניסת אמה של נועה-ניוטה הביתה.

המקום בו מתרחש המפגש בין נועה - ניוטה ללי ומון מתואר בפירוט.

1. אתר בקטע הסיפור שלפניך שני מקומות הקשורים לפגישה.

המקום הראשון הוא

המקום השני הוא

2. מצא כיצד מתואר כל אחד מהמקומות, העתק את התאור.

א.

ב.

3 יש ביטויים המתפרשים בשני אופנים: בפירוש ממשי, ופירוש נוסף, מושאל.

למשל: "לב שבור" ניתן לפרש.

1. לב שהתרסק או נשבר לחתיכות (פירוש ממשי)

2. לבו של אדם סובל או מאוכזב (פירוש מושאל)

פרש את הביטויים הבאים פירוש ממשי ופירוש מושאל

א. "לראות אור בקצה המנהרה" פירושו:

..... 1

..... 2

ב. "שדרה פורחת" פירושו:

..... 1

..... 2

4. השוו את המקומות המתוארים בחלק זה של הסיפור למקומות שפגשתם בחלק הראשון של הסיפור (הנוף שנראה מבעד לחלון הבית; הנוף בארץ ממנה באה נועה- ניוטה). דונו ביניכם, והגיעו למסקנות.
5. דונו ביניכם: מדוע בחרה הסופרת לתאר כך ולא אחרת את מקומות המפגש של נועה-ניוטה עם לי ומון? (העזרו במסקנותיכם בשאלות 3 ו- 4).

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור השני = הידידות עם לי ו - מון

קבוצה ב' - נועה, לי, מון

עיינו בסיפור השני בתוך הסיפור " ככר השמחה וככר העצב", תחילתו במילים "נועה לחצה על המסעד....", הוא נקטע ע"י סיפור האופים ונמשך אחריו עד לרגע כניסת אמה של נועה-ניוטה הביתה.

בסיפור תאור של מערכת יחסים הנוצרת בין נועה -ניוטה לבין נעה בשם לי ונער בשם מון.

1. אתר בסיפור וצטט משפטים (כמה שיותר) המתארים כיצד מתנהגים לי ומון כלפי נועה - ניוטה.
 2. אתר בסיפור וצטט משפטים המעידים על יחסה של נועה כלפיהם.
 3. שוחחו ביניכם: מה דעתכם על מערכת היחסים שנוצרה ביניהם?
 4. השוו יחסים אלו
- א. ליחסים שהיו לניוטה עם חבריה בחו"ל, על פי חלקו הראשון של הסיפור.
- ב. ליחסים שנוצרו בין נועה - ניוטה לילדים בחצר ביתה החדש, על פי חלקו הראשון של הסיפור.
5. דונו ביניכם, והציעו תשובות אחדות: מדוע בחרה הסופרת לקרוא לשני הידידים בשמות לי ומון?

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור השני = הידידות עם לי ו- מון

קבוצה ג' - שפה ושם

עיינו בסיפור השני בתוך הסיפור " ככר השמחה וככר העצב", תחילתו במילים "נועה לחצה על המסעד....", הוא נקטע ע"י סיפור האופים ונמשך אחריו עד לרגע כניסת אמה של נועה-ניוטה הביתה.

הסיפור מתאר ידידות הנוצרת בין ילדים למרות מגבלות השפה.

1. עיין בקטע הסיפור שלפניך, וצטט: כיצד נוצר קשר בין הילדים לנועה-ניוטה?

2. האם אתם מכירים דרכים במ ניתן ליצור תקשורת בין אנשים ללא שפה?

א. כל אחד מכם יקח 3 פיסות נייר, על כל פיסת נייר עליך לרשום אפשרות אחת לתקשורת כזאת. עליך לרשום לפחות 3 אפשרויות.

ב. כל אחד מכם יציג בפני חברי הקבוצה מה שרשם.

ג. מיינו את אפשרויות התקשורת הבלתי מילולית בכל דרך שתחליטו עליה בינכם.

ד. סכמו: מה מסקנתכם?

3. "שפתם זרה, אמנם, אך ראה זה פלא - היא מבינה מה הם אומרים" - דונו ביניכם והסבירו: כיצד זה יתכן?

4. בקטע הסיפור שלפניכם מוצגות שלוש עמדות לענין שמו של אדם.

א. מהן הגישות השונות, ומי מייצג אותן?

גישה א' מיוצגת ע"יהאומר/ת.....

גישה ב' מיוצגת ע"יהאומר/ת.....

גישה ג' מיוצגת ע"יהאומר/ת.....

ב. הסופרת נורית זרחי בחרה בשמות לי ו-מון כשמות הילדים בסיפור. דונו

ביניכם: מה חושבת הסופרת, לדעתכם, על שמות?

ג. דונו ביניכם: מה דעתכם על העמדות השונות על שמו של אדם?

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור השני = הידידות עם לי ו- מון

קבוצה ד' - חלימון

1. עיינו בסיפור הראשון (נועה -ניוטה בבית) ובסיפור השני (הידידות עם לי ו- מון).

אתם יכולים לחלק את קבוצת המומחים לשתיים: אחת תעיין בסיפור הראשון, והשניה - בשני.

שימו לב: עליכם לעיין בכל הסיפור שלכם! לשני הסיפורים המשך אחרי סיפור האופים!

א. אתרו בסיפור את כל החתייחסויות ללימון. שימו לב: יש מקומות
בם הלימון נזכר במפורש, ויש מקומות בם נרמז משהו עליו. עליכם לאתר
את כולם.

ב. העתיקו את המשפטים בם מופיעה התיחסות ללימון.

בסיפור הראשון:

1.
2.
3.
4.
5.

בסיפור השני:

1.
2.
3.
4.
5.

ג. דונו ביניכם: מה תפקידו של הלימון בכל אחת מהפעמים בם הוא נזכר?

2. במונחון לספרות מאת אי ריבלין כתוב:

"מוטיב - מונח זה מופיע בספרות ובאמנות בכמה מובנים:

- חלק של יצירה (מלה, ביטוי, רעיון, תבנית) החוזר יותר מפעם אחת.

החזרה על המוטיב מצביעה על חשיבותו בעיני המחבר...ולתפיסה של אחדות

היצירה... למוטיב תפקיד נוסף - לקדם את עלילת הסיפור... חזרה... כוללת הן

יסוד ידוע מכבר והן יסוד חדש, ובהתלכדותם הם מניעים ומקדמים את

העלילה."

דונו ביניכם:

א. האם הלימון הוא מוטיב בסיפור?

ב. מה תפקידו בסיפור? העלו מספר אפשרויות.

הסיפור השני : הידידות עם לי ו-מון

מטלה לקבוצת האם

עליכם לדווח לחבריכם בקבוצת האם על מה שלמדתם בקבוצת המומחים.

הקפידו ללמד את חבריכם בבהירות את עיקרי הדברים שלמדתם.

סדר הדיווח - לפי מספרי הקבוצות.

לאחר סיום הדיווח ענו יחד בכתב:

מדוע מספר מוני לנועה-ניוטה את הסיפור על ככר השמחה וככר העצב?

הסיפור מציע לכך יותר מהסבר אחד. אתרו הסברים שונים, והביעו דעות שלכם.

הערות לעבודה בקבוצות בסיפור השני - הידידות עם לי ו - מו

במסגרת ההתייחסות לסיפור השני תוכננו ארבע קבוצות מומחים. על מנת לאפשר למידה יעילה מומלץ לא לבנות קבוצות מומחים גדולות, אלא לאפשר ליותר מקבוצה אחת לעבוד על מטלה זהה.

קבוצה א' - המקומות: מנהרה ושדרת לימונים. שניהם מסמלים תקווה, סיכוי בעתיד.

מנהרה בפרשנויות פסיכולוגיות מסמלת לידה. ואכן לנועה המסע במנהרה הוא פתח ל"לידה מחדש".

המטפורות מחזקות פירוש זה. הנוף מתקשר עם הנוף בארץ המוצא. מפיג את תחושת הזרות, ורומז לסיכוי למצוא נופים אחרים בארץ החדשה.

קבוצה ב' - לי ומון יוצרים קשר עם נועה. הם רצים לקראתה, מושיטים לה יד, קוראים לה בקול נעים, מחייכים. נועה חוששת, משפשפת את עיניה - חשדנית בשל הניסיון הלא מוצלח שהיה לה עם ילדים בארץ.

זו חברות נעימה של שיחה והקשבה הדדית, כפי שהיתה לה, אולי, בחו"ל. עם זאת - אלו חברים דמיוניים, שמם ממחיש שאינם ממש אלא באו ליצג את "המהות הלימונית" של החיים: חמוץ וגם טעים, בו זמנית, תלוי במי שמתייחס אליהם.

קבוצה ג' - תקשורת מילולית היא אפשרות אחת מיני רבות. ניתן לתקשר באמצעות מימיקה, אינטונציה, פנטומימה, מוסיקה, שפת סימנים, ציור ועוד. התנאי היחיד הוא: רצון בקשר. אם יש רצון - יש הבנה. השם - בעיני הפקיד - יש להחליפו ללא הרהור, להתאים לארץ. בעיני נועה שם הוא חלק ממנה. מון טוען ששם הוא רק סימן, ולא מהות ולכן לא כדאי לכעוס בגללו. ספרות, והספור בכלל זה, מניחים ששם מייצג מהות. למשל: השימוש בשמות לי ומון שימוש אינטנסיבי יותר בשם נועה (ללא ניוטה) לקראת סוף הסיפור.

קבוצה ד' - מוטיב הלימון, ראה בעיון בסיפור בפתיחת הדברים.

קבוצה האם - במסגרת הסיפורית - עלילתית מוני מספר את הסיפור כדי לשכנע את נועה - ניוטה - שמיץ הלימון אינו חמוץ כל כך, "לאחר שתתרגלי, תהני גם את כפליים".

במישור הרעיוני מועבר באמצעות הסיפור מסר כפול: התייחסות האדם עצמו לדברים קובעת אם יראה בס את הטוב או את הרע: יש סוגים שונים של טעם ויש סוגים שונים של בני האדם. והשונות היא לגיטימית בהחלט.

אך למעשה כל הסיפור אינו סיפור של מוני אלא סיפור שהיא עצמה ממציאה: זהו החלום או ההזיה שלה, שנועדה לעזור לנועה להתמודד עם הקשיים במציאות שבה היא נמצאת.

פירוט העבודות לקבוצות מומחים לשעור מס' 4

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור השלישי = האופים

קבוצה א' - האופים והתינוקות

1. עיין בקטע הסיפור שהגדרנו כ"סיפור האופים".

הסיפור בנוי באמצעות עקרון של הקבלה ניגודית.

א. הציבו את הניגודים בטבלה זה מול זה.

קצה אחד של העולם	קצה שני של העולם

2. דונו ביניכם: א. מדוע נבחרו דוקא תינוקות? למה?

ב. מדוע האופים (ולא נגרים או סנדלרים או בעל מקצוע

אחר) משגרים אותם לעולם?

3. דונו ביניכם: א. מהי השאלה עליה עונה סיפור האופים?

ב. מהי התשובה שהוא נותן?

ג. מה דעת לי ו-מון על תשובה זו? התבססו על הסיפור.

4. נועה-ניוטה הכריעה, והחליטה איזו תשובה (של האופים, או של לי ו-מון) היא מעדיפה.

עינו בסיפור עד סופו, והוכיחו במה בחרה.

עבודה לקבוצת מומחים - הסיפור "ככר השמחה וככר העצב"/מאת נורית זרחי

הסיפור השלישי = האופים

קבוצה ב' - מציאות ודמיון

עינו בקטע הסיפור שהגדרנו כ"סיפור האופים".

1. "לא הספיקה נועה לעמוד על טעמו והנה טרקה הדלת ולפתע נגזו הכל: שדרת הלימונים הפורחים. לי ומון." מדוע הכל נעלם? הוכח דברך באמצעות ציטוט מהסיפור כולו. אם אתה מתקשה למצוא הוכחות, אתה יכול להעזר בחברי הקבוצה.

2. דונו ביניכם, והסתמכו על הסיפור כולו: מדוע פונה נועה - ניוטה לחלומות והזיות?

3. "אנו חשבנו שאולי שכחת את ככר השמחה שלך בארץ אחרת, לכן החלטנו לתת לך טעימה קטנה מן הככר שבידינו. פתחי את פיד! ולי צבטה את קצה פיטם הלימון מאחד הענפים הנמוכים והכניסה אותו לפיה של נועה".

א. על איזו ככר מדובר בסיפור? הוכח בציטוט.

- ב. מה נותנת לי לנועה? ולמה נועה ציפתה?
- ג. מדוע הוחלף הלחם בלימון? - דונו ביניכם, והעלו אפשרויות שונות.
- ד. אילו בחרה הסופרת בפרי אחר, ולא בלימון, במה היתה משתנה משמעות הסיפור?
4. נאמר בסיפור: "שבעה ימים היתה נועה ניוטה לוחצת על מסעד הכסא ושוקעת עמוק במנורה.... עד שהיא חשה בעליל איך ככר השמחה שלה טופחת ועולה."
- הביעו דעתכם: האם הדמיון סייע לנועה-ניוטה? במה? האם יכול להיות מצב שהדמיון יזיק?

הסיפור השלישי = האופים **מטלה לקבוצת האם**

1. דווחו על מה שלמדתם.
2. סכמו מה הקשר בין סיפור האופים והסיפורים האחרים.
3. חברו רשימה של שאלות שלפי דעתכם יש לשאול בבחינה על הסיפור. בחרו בחמש שנראות לכם חשובות ביותר והגישו למורה.

הערות לעבודה בקבוצות בסיפור שלישי - סיפור האופים

קבוצה א' - הטבלה מציגה ניגודים במיקום, בלבוש, בצבע, בדרך העבודה, ביחס לעבודה, ביחס לתינוקות, ביחס לחיים. הסדר בו מתוארים הדברים הוא מהטפל לעיקר. **הבחירה בתינוקות**-כיון שתינוק מסמל את הטוב והיפה באדם, את התקוה לעתיד. על האופים - ראה בעיון במבוא. הסיפור משיב על השאלה מדוע בני האדם מגיבים באופן שונה. (שמחים-עצובים), ותשובתו: כך נקבע מלמעלה, עם הלידה. לי ומון אינם מקבלים גישה זו. אדם יכול להשתנות אם הוא רוצה. גישתה של נועה מתגבשת בשבעת הימים בהם היא בבית, בהם היא מחוללת שינוי בתוך עצמה. שינוי יחסה לאישה ולשפה הוא הוכחה לשינוי שיכול לחול באדם.

קבוצה ב' - כיון שהעולם היה דמיוני הוא לא היה בר קיימא. ניתן להוכיח כיצד נועה עוברת ממצאיות לדמיון ולהיפך.

ההזיה והחלום הם המקום בו נפתרים הקשיים העומדים בפניה: הבדידות, קשיי השפה, הנוף הזר, והחששות מפני הלא נודע ואפילו מפני עצמה. לי מציעה לנועה לחם, אך נותנת לימון. בכך מובלט היסוד הסימלי שמאחורי רעיון ככר העצב וככר השמחה - הלחם והלימון מייצגים את מורכבות הקיום: יש טוב ויש רע, והאדם מחליט כיצד להתבונן בו. החלפת הלימון בפרי אחר שאין בו התכונות המנוגדות היתה מחמיצה את המסר בסיפור. הדמיון שמש בסיפור כוח בונה.

אינו כזה במצב של ניתוק מהמציאות.

קבוצת האם - המטלה יוצרת סיכום של כל מערכות הקשרים במישור העלילתי, הסמלי והאידיאי ביצירה. חיבור השאלות לבחינה הינה שיטה טובה לחזרה, ואמצעי למתן תחושת מעורבות ללומד בתהליך בדיקת הלמידה. עם זאת, אין הכרח לבנות בחינה בדרך זו.

הערות

1. זהו עיון חלקי בסיפור. עוד על הסיפור במקורות הבאים:
 1. מדריך למורה "על הארץ הטובה" מסי' 2-3, ת"ל האגף לתכניות לימודים, מהדורת ניסוי התשמ"ו, 252-261.
 2. כהן, אדיר, ברק, דבורה. מפגשים מדריך למורה, ה', עם עובד 59-60.
2. ההסבר המובא כאן תמציתי ביותר, כיון שנתן לקרוא על השיטה במקורות שונים.

ראה: הרץ - לזרוביץ, רחל. פוקס, אינה. למידה שיתופית בכתה. "אח", חיפה, 1987. וגם: המכון לקידום האינטגרציה החברתית במערכת החינוך אוניברסיטת בר-אילן. קידום האינטגרציה בחינוך - דפי מידע. דף 1, נובמבר 1983.
3. על אופן חלוקת הכתה לקבוצות תוך שמירת עקרון ההטרונגניות ראה הרץ-לזרוביץ. פוקס. עמוד 147-149 : או המכון לאינטגרציה עמוד 3.
4. עפ"י התפיסה העקרונית של הוראה בשיטת הגייקסו חייבת לבוא בחינה בסוף יחידת ההוראה, ראה במקורות הנ"ל.